

SLOVENSKÝ DIPLOMAT ILJA RATH V ČESKOSLOVENSKÝCH SLUŽBÁCH U SVATÉHO STOLCE. ÚNOR 1948 A KONEC ČESKOSLOVENSKÉHO DIPLOMATICKÉHO ZASTOUPENÍ U SVATÉHO STOLCE

MICHAL PEHR

PEHR, Michal. The Slovak diplomat Ilja Rath in the Czechoslovak service with the Holy See. *Historický časopis*, 2017, 65, 2, pp. 335-351, Bratislava.

The study approaches the problematic situation in relations between Czechoslovakia and the Holy See from February 1948, when the communists took full power into their hands until spring 1950, when our diplomatic mission to the Holy See was liquidated. The main aim is to use the archive sources of the Ministry of Foreign Affairs to clarify the role in this process of the Slovak diplomat Ilja Rath, who was entrusted with the leadership of this diplomatic mission in March 1949. A different picture of this diplomat to that previously presented in the expert literature is given on the basis of a series of hitherto unpublished documents.

Key words: Czechoslovakia and the Holy See 1948–1950. Czechoslovak embassy to the Holy See. Ilja Rath. Diplomatic relations.

Studie přibližuje problematickou situaci ve vzájemných vztazích mezi Československem a Svatým stolicem po únoru 1948,¹ kdy komunisté poté co získali plně moc do vlastních

1 Z dosavadní literatury ke sledovanému tématu blíže viz např. HALAS, František X. *Fenoménu Vatikán*. Brno : CDK, 2013. ISBN 9788073253134; HRABOVEC, Emilia. Der Heilige Stuhl und die böhmischen Länder 1938–1945. In *Religion in den böhmischen Ländern 1938–1948. Diktatur, Krieg und Gesellschaftswandel als Herausforderungen für religiöses Leben und kirchliche Organisation*. Eds. Martin Zückert, Laura Hölzlwimmer. München : Oldebnbourg, 2007. ISBN 9783486583755; KONÍČEK, Jiří. *Modus vivendi v historii vztahů Svatého stolce a Československa: církevně politický vývoj v letech 1918–1993*. Olomouc : Společnost pro dialog církve a státu, 2005. ISBN 8023960733 nebo MACHULA, Jaromír. *Vatikán a Československo (1938–1948). Paměti*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. ISBN 8085270757. Vzájemnému vztahu se též věnuje ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin VII. Doba československého katolicismu (1918–1949)*. Olomouc : Maticе cyrilometodějská, 2010. ISBN 9788072663507 nebo práce Václava Vaška či práce Karla Kaplana. Blíže viz např. VAŠKO, Václav. *Dům na skále 1. Církev zkoušená: 1945–začátek 1950*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2004. ISBN 8071928917 a KAPLAN, Karel. *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953*. Brno : Doplněk; Praha : Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 1993. ISBN 8085270226 či KAPLAN, Karel. *Československo v poválečné Evropě*. Praha : Karolinum, 2004. ISBN 8024606550. V poslední době se problematice vzájemných vztahů věnuje též Zlataše Kukánová, která již některé své výsledky publikovala na stránkách odborných periodik. Srovnej blíže viz KUKÁNOVÁ, Zlataše. *Od tolerance k nepřátelství. Diplomatičké vztahy Československa s Vatikánem v letech 1945–1950*. In *Semper Paratus*, 2014, roč. 3, s. 52-88. Z dalších autorů věnující se této problematice připomeňme též Marka Šmída. Blíže viz ŠMÍD, Marek. *Apoštolský nuncijs v Praze: významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2015. ISBN 9788073253622. Mimo to ovšem vycházela v době komunistického režimu řada tendenčních prací zabývající se otázkou vztahu církve a státu. Blíže viz například KREIBICH, Karel. *Z dějin sporů církve a státu II*. Brno : Rovnost, 1950.

rukou, zakrátko zlikvidovali naše diplomatické zastoupení u Svatého stolce. Cílem je objasnit roli, jakou v tomto procesu sehrál slovenský diplomat Ilja Rath.

Uchopením moci ze strany komunistů vzniká pro katolickou církev zcela nová situace na všech úrovních. O církevní otázce se už nerozhodovalo na půdě vlády či ministerstva zahraničních věcí. Do hry vstupují noví hráči reprezentující novou moc. Ze strany komunistů to byla například speciální komise při Ústředním výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ), ale i při Národní frontě (NF), respektive při Ústředním akčním výboru Národní fronty (ÚAV NF), kde vzniká komise pro náboženské a církevní otázky. Později dokonce vznikne i speciální státní úřad pod vedením Alexeje Čepičky, který bude mít tuto problematiku primárně na starosti.²

Z Vatikánu, respektive Svatého stolce se v očích nové moci poměrně rychle stává centrum „reakce“, které má za cíl rozvrátit lidově demokratické zřízení.³ Duchovní byli roztrženi na tři skupiny: na spolehlivé (pokrokové), nerozhodné a reakcionáře. Všechna opatření směřovala k tomu, aby byla církev plně ovládnuta, kontrolována a zcela odkázána na novou státní moc. Nastupující doba tak byla pro věřící velkým časem zkoušky.⁴

Pracně a komplikovaně obnovované diplomatické vztahy po druhé světové válce tak dostávají povážlivé trhliny. V materiálech československých diplomatů zasílaných v době kolem února 1948 z Vatikánu však není ani zmínka o tom, že by se blížil nějaký zásadní spor. V čele našeho zastoupení stál od léta 1946 vyslanec a dlouholetý československý diplomat a odborník na církevní problematiku Arthur Maixner⁵ a jeho zástupce, český šlechtic František Schwarzenberg.⁶ Důležitou roli na vyslanectví ještě sehrával

- 2 Státní úřad pro věci církevní vznikl na základě zákona přijatého v roce 1949 (zákon 217/49 Sb.) a existoval až do roku 1956. Úřad byl zrušen skrze vládní nařízení č. 19/1956 Sb. a jeho pravomoc následně přešla pod Ministerstvo školství a kultury. Z činnosti úřadu se dochoval rozsáhlý archivní fond, který je uložen v Národním archivu v Praze.
- 3 Tyto formulace se velmi často používaly v dobových prohlášeních na téma vatikánské politiky. Srovnej například článek Vatikánský agent odsouzen na 10 let pro vlezradu (In *Rudé právo*, 1949, roč. 29-30, č. 221, 20. 9.): „*Vatikán jako činitel mezinárodní politiky vydáním exkomunikačních dekretů sleduje jasné politické cíle, a to hospodářský a politický rozvrat lidově demokratického zřízení v tomto státě [...]. Vatikán – v důsledku svého nezměrného pozemkového a kapitálového bohatství – stojí na straně kapitalistů proti hnutím směřujícím k odstranění kapitalistického řádu.*“
- 4 V této souvislosti jsem použil jistou parafrázi slov Msgre. Angela Giuseppe Roncalliho, toho času papežského nuncia ve Francii a pozdějšího papeže Jana XXIII., který sloužil 27. ledna 1952 mši pro české a slovenské emigranty. Při promluvě řekl: „*moje srdce je pro Vás, žijete v bolestech, je to velká zkouška, obětujete své utrpení pro Vaši vlast, jejímu vzkříšení*“. Blíže viz Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (dále AMZV), f. IV. odb. 1945–54 Vatikán, k. 1. Zpráva o politické činnosti Vatikánu za měsíc leden 1952.
- 5 Artur Maixner, československý právník a diplomat. Narodil se 5. března 1899 v Praze a po maturitě na gymnáziu (1907) vystudoval práva na PF UK v Praze, kde získal doktorát (1914). Po studii byl zaměstnán nejprve jako úředník na presidiu místodržitelství a po vzniku Československa pracoval krátce na ministerstvu zemědělství. Od roku 1920 působil po celou dobu meziválečného Československa ve službách MZV. V letech 1920–1922 jako konsul v Paříži a 1928–1935 jako konsul v Krakově. Ve třicátých letech též působil v politicko-církevním oddělení MZV (1938–1939 přednosta oddělení II/3). V roce 1939 byl jmenován naším vyslancem ve Finsku, ale vzhledem k březnové okupaci ČSR již nestihl převzít tuto funkci. V době nacistické okupace působil jako úředník ministerstva zemědělství a po osvobození se znovu vrátil v létě 1945 do služeb MZV. V letech 1946–1948 se stal vyslancem ČSR u Svatého stolce, v roce 1949 byl penzionován a 1949–1950 vězněn. Zemřel 29. září 1971 v Praze. K jeho osobě blíže viz AMZV, f. osobní spisy 1945–1992, k. 574, složka Arthur Maixner.
- 6 František Schwarzenberg (1913–1993), československý diplomat, politolog a příslušník staré české šlech-

poradce v církevních otázkách kněz Jaromír Machula, který hrál roli prostředníka mezi katolickou církví a našimi úřady.⁷ Všichni tito jmenovaní diplomaté měli důvěru Svatého stolce, ať už pro svoje osobní kvality anebo proto, že byli praktikujícími katolíky. Na československém zastupitelském úřadě byl dále jen pomocný personál.⁸ Z personálního hlediska došlo po únoru 1948 jen k té změně, že na protest proti únorovým událostem rezignoval na svůj post František Schwarzenberg. Nic více se nedělo. Na jeho místo nebyl poslán žádný nástupce a úřad i nadále řídil Arthur Maixner.

Na jaře 1948 se řešily naprosto více či méně banální záležitosti (například účast československých umělců v soutěži o návrh na nové dveře baziliky sv. Petra, či spor o to, zda byla, nebo nebyla v dubnu 1948 sloužena mše v chrámu sv. Petra za popraveného Josefa Tisu, což bylo později vysvětleno jako chybná interpretace). Úřad se také zabýval některými nedořešenými záležitostmi z minulosti (např. otázka možného zřízení nového biskupství na Moravě atd.)⁹, či jak dlouho bude nepřítomen vatikánský internuncius Ritter v Praze, který odjel na léčení.¹⁰

tické rodiny. Po vysokoškolských studiích působil v době první republiky na MZV a za války na začátku okupace krátce u protektorátního prezidenta. Od ledna 1946 se stal československým zástupcem u Svatého stolce a po nástupu vyslance Maixnera v létě 1946 jeho zástupcem. K osobě Františka Schwarzenberga blíže viz ŠKUTINA, Vladimír. *Český šlechtic František Schwarzenberg*. Praha : Rozmluvy, 1990. ISBN 0946352712.

- 7 Jaromír Machula (1916–?), katolický duchovní. V letech 1937–1942 studoval teologii v Římě a posléze byl vysvěcen na kněze. Zbytek války prožil v Itálii, když se odmítl vrátit do vlasti. V roce 1944 vstoupil do československé zahraniční armády. Na sklonku války působil jako prostředník mezi exilovou a následně československou košickou vládou a Svatým stolicem při znovuoobnovování vzájemných styků. Od roku 1946 působil na našem vyslanectví u Svatého stolce jako poradce. Po komunistickém puči zůstal v Itálii. V letech 1948–1951 studoval církevní právo v Římě a angažoval se v pomoci československým uprchlíkům. Od roku 1954 žil v Německu. O svém působení vydal paměti. Blíže viz MACHULA, Jaromír. *Vatikán a Československo (1938–1948). Paměti*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. ISBN 8085270757.
- 8 K personálnímu obsazení našeho vyslanectví po druhé světové válce blíže viz AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 2. Přehled o zaměstnancích úřadu za rok 1946–1949. Vedle Arthura Maixnera a jeho zástupce Františka Schwarzenberga pracovali na našem vyslanectví: Jaromír Machula jako církevní poradce, Josef Minařík (vrchní kancelářský oficiál), který měl na starosti účetnictví, správu budov atd.; Josef Jánošík (kancelářský pomocník) mající na starosti podatelnu (do července 1949) a řidič a sluha v jedné osobě Jindřich Koller, který působil ve službách našeho vyslanectví do února 1949. Zajímavé v té souvislosti bylo Kollerovo hodnocení vyslancem Maixnerem: „*Je velmi zručný a obratný chauffeur; v tom ohledu zná také přesně všechny předpisy řízení vozu se týkající. Jinak je pilný, svědomitý a spolehlivý, jest možno se naň spolehnout, že bude pracovat přes čas, kdykoliv toho bude třeba. Jemu na závalu je jedině pít.*“ (hodnocení A. Maixnera z 21. 7. 1947). V roce 1947 k tomuto počtu přibyli ještě dva noví zaměstnanci: uklízečka Karla Matanová a poslíček Mario Vanzolini.
- 9 O zřízení nového biskupství se jednalo již delší dobu. Československý vyslanec Maixner v říjnu 1947 referoval do Prahy o svém rozhovoru s Ritterem, z kterého vyplývalo, že nuncius je pro variantu zřídit biskupství se sídlem v Opavě, které hodnotil jako daleko klidnější místo než Ostrava, která je „*místem příliš obchodním a průmyslovým*“. Blíže viz AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 3 – zpráva A. Maixnera z 23. října 1947. Dne 5. února 1948 informoval ministerstvo zahraničních věcí vyslanec Maixner, že Svatý stolec souhlasí s myšlenkou zřídit na severní Moravě nové biskupství. Sekretář kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Domenico Tardini sdělil dle této zprávy vyslanci, že nuncius Ritter dostal pověření o této věci rokovat s československou vládou. Svatý stolec tuto myšlenkou bude podporovat, pokud nenastanou z československé strany problémy a pokud bude nová diecéze dostatečně hospodářsky zajištěna. Blíže viz AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 2. Zpráva A. Maixnera z 5. února 1948.
- 10 Internuncius Ritter nebyl v době únorové krize v Praze. Vyslanec Maixner k tomu ve své diplomatické

Otázkou ovšem zůstávalo, jak se budou vzájemné vztahy vyvíjet po radikální změně politických poměrů v Československu. Budou vůbec pokračovat? Některé hlasy naznačovaly, že se bude jednat jen o krátké provizorium a že stejně vzájemné diplomatické vztahy s ohledem na politický vývoj v Československu brzo skončí. Zvláště římský či obecně italský tisk byl pesimistický ve výhledech týkajících se budoucího postavení církve v komunistickém Československu.¹¹

Po únoru byla patrná nejistota, kterým směrem se vzájemné vztahy budou ubírat a až kam zajde československá strana. Československá místa se snažila naznačovat, že v Praze sice došlo k podstatným změnám, které ovšem nebudou mít na československo-vatikánské vztahy žádný vliv.¹² Tuto tezi vyslovil i vyslanec Arthur Maixner při své osobní rozmluvě s G. Montinim¹³ 6. března 1948. Klasickým příkladem bylo ujišťování kardinála Giovanniho Mercati,¹⁴ že v Praze sice došlo ke změně poměrů, ale to nic nemění na tom, že dostane udělen čestný doktorát na katolické teologické fakultě v Praze u příležitosti oslav výročí 600 let od založení pražské univerzity v dubnu 1948.¹⁵

Únorové události byly v diplomatickém světě ještě zesíleny smrtí Jana Masaryka 10. března 1948, kdy po jeho úmrtí kondoloval československým zástupcům velký počet zahraničních diplomatů akreditovaných u Svatého stolce.¹⁶ Československu kondolovali i přední osobnosti vatikánského světa.¹⁷ Zajímavá byla v tomto ohledu reakce oficiálního vatikánského tisku, který žádným způsobem nezpochybňoval oficiální vysvětlení okolností smrti Jana Masaryka ze strany československých orgánů a litoval jeho sebevraždy, která byla z katolického pohledu nepřístojná. Byly sice uznávány jeho zásluhy, ale z katolického hlediska jeho dobrovolné ukončení života vrhalo na jeho osobu určitý stín nepochopení a nepřipustného porušení úcty k životu. Vatikánský deník *Osservatore Romano* otiskl dva dny po ministrově smrti 12. března 1948 nekrolog s následujícím

zprávě z 28. února 1948 MZV dodával, že Ritter přiletěl z Prahy do Říma 19. února 1948 a následně se léčil. Dne 25. února pak Maixner volal do Ritterova soukromého bytu, kde mu bylo sděleno, že Ritter odjel do Milána a následně po zotavení bude pokračovat v cestě do Prahy. K Ritterovu návratu do Prahy vlastně už nedošlo. Blíže viz AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 2. K této věci blíže viz též AMZV, f. TO-O Vatikán 1945–59, k. 5. Záznam Eduarda Jelena o rozmluvě s papežským chargé d'affaires Msgre Verolino dne 25. února 1948. „Na konec sdělil mi Msgre. Verolino, že internuncius Msgre Ritter odjel před několika dny z Prahy, aby se pozeptal svého italského lékaře na další léčení; jest stále značně churav. Mínil se za několik dní vrátit do Prahy, avšak na radu svého lékaře požádal Vatikán o delší dobu zdravotní dovolené, které míni využití k upevnění svého zdravotního stavu. Msgre. Verolino myslí, že internuncius bude mimo Prahu aspoň jeden měsíc.“ Ritter se však do Prahy již nevrátil.

- 11 AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 3. Politická zpráva č. 30/48. Situace katolické církve v Československu po 25. únoru 1948.
- 12 Srovnej v této věci záznam o rozhovoru Maixnera s G. Montinim 6. března 1948. Blíže viz AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 2. Zpráva Arthura Maixnera MZV.
- 13 Giovanni Batista Montini, též Pavel VI. (1897–1978), italský duchovní a v letech 1963–1978 papež.
- 14 Giovanni Mercati (1866–1957), italský duchovní, knihovník, archivář a kardinál.
- 15 AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 3 – výstřižek *Svobodných novin* 9. dubna 1948, s. 3, článek *Oslavy výročí Karlovy univerzity*.
- 16 AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 2. Zpráva Arthura Maixnera MZV z 15. března 1948.
- 17 AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 2. Kondolence Montiniho a státního sekretariátu z 15. března 1948.

komentářem: „*Velmi žalostný konec československého státníka, i když má závažný význam politický, který mu přikládají velmi povolané hlasy celého světa, nepřestává tímto vzbuzovati hrůzu a neuniká odsouzení, jež nad ním musí vyslovit křesťanský cit a katolická víra. Život se neobětuje na znamení protestu. Naopak, životem a prací se vyjadřuje protest. Sebevražda, nad níž vyslovujeme své politování – i když je vysvětlitelná, nemůže býti ospravedlňována ani atheismem, ani přehlížením nesmrtelných nadějí. Je to zoufalé gesto a opuštění místa – to co politik a státník musí odmítati za každou cenu, jak to již mnozí příkladem dokázali za okolností a podmínek neméně pohnutých. Toto vše říkáme ne proto, abychom upírali motivům tragického činu hrdost úmyslů, nýbrž proto, že se nemůžeme přiznati a souhlasiti s oslavováním, jež dnešní komentáře připojují k nekrologům. Smutek, ne oslava, je nám všem upřímně dána.*“¹⁸

Záhy po únoru došlo k podstatným personálním změnám na našem vyslanectví. Z vyslanectví odešel nejprve František Schwarzenberg a po něm v létě 1948 odešel také církevní poradce Jaromír Machula. Schwarzenberg na svůj úřad rezignoval takřka okamžitě na protest proti únorovým událostem. Stalo se tak symbolicky 10. března v den smrti Jana Masaryka. František Schwarzenberg následně zůstal v zahraničí, kde působil řadu let jako vysokoškolský pedagog (1949–1979 profesor politických věd na Loyolově univerzitě v Chicagu) a výraznou měrou se zapojil také do činnosti československého demokratického exilu. Reakce nového režimu na sebe nenechala dlouho čekat. V červnu 1948 byl oficiálně propuštěn ze služeb MZV. Jeho majetek byl zabaven a na Františka Schwarzenberga se mělo jako na „nepřítele lidově demokratického režimu“ zcela zapomenout.¹⁹ Machula byl na jaře 1948 pozván do Prahy, což odmítl učinit. Nakonec byl zbaven své funkce, byl mu zakázán vstup na naše vyslanectví a také se z něho stal exulant.

Čas nejistoty a jistého váhání jak formulovat budoucí vatikánskou politiku komunistického Československa byl ovšem velmi rychle vystřídán radikalismem totalitního státu, který v církvi spatřoval úhlavního nepřítele. Na podzim 1948 tak došlo k podstatné změně, a to na postu našeho vyslance.²⁰ Artur Maixner byl v listopadu 1948 povolán do Prahy, aby referoval o situaci. Po příjezdu mu byl zabaven diplomatický pas.²¹ Nemohl

18 AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 2. Zpráva vyslance A. Maixnera z 15. března 1948.

19 AMZV, f. osobní spisy, k. 867. František Schwarzenberg svůj krok oznámil dopisem datovaným 10. března 1948 a zůstal následně v zahraničí. Ke dni 26. června 1948 byl oficiálně propuštěn ze služeb MZV. V souvislosti s propuštěním byl vyzván také k tomu, aby zachovával i nadále mlčenlivost o informacích, které během své služby získal. Navíc byl ještě 11. května 1950 vyzván úředním dopisem, aby zaplatil československému státu, respektive Ministerstvu zahraničních věcí dluh ve výši 40 722,- Kč, který vznikl na základě vyplacených záloh na platu a služebních požitků za březen 1948.

20 V Archivu ministerstva zahraničních věcí je uložena poslední Maixnerova politická zpráva č. 67/48 datována 25. října 1948, věnující se problematice papežské encykliky zabývající se problémem Palestiny. Blíže viz AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 3.

21 AMZV, f. TO Vatikán 1945–1959, k. 10. Maixner chtěl do Itálie ještě odcestovat z ČSR. Dne 19. dubna 1949 napsal ministerstvu zahraničních věcí dopis, kde uvedl, že je toho času nemocen, že se nemůže dostavit do ministerstva a navrhol, že by na svoje náklady odjel do Říma, aby mohl svému nástupci předat úřad, „*jak je zvykem v naprostém pořádku*“. Navíc poukazyval na to, že jeho služební byt byl vypovězen k 30. dubnu 1949. A v dopise ještě uváděl: „*Dodávám, že jsem byl do Prahy povolán pouze k referátu, zde však byl zadržen.*“ MZV na jeho dopis odpovědělo v květnu 1949, kde mu bylo lakonicky oznámeno, že MZV „*Vám cestu do Itálie nepovoluje.*“

se do Říma vrátit ani pro své osobní věci. Jeho manželka žila v té době spolu se synem v Římě a na rozdíl od svého manžela, jak uvádí Jaromír Machula ve svých pamětech, zůstali v zahraničí a do vlasti se již nevrátili. Maixner oficiálně vyslancem zůstal až do února 1949, kdy byl oficiálně odvolán. O této skutečnosti pak informoval ministr zahraničních věcí Vladimír Clementis vatikánskou stranu v rozhovoru s vatikánským pražským diplomatem Sensim.²² Dne 4. února 1949 odvolání Maixnera vysvětloval slovy, že „*byl odvolán v rámci reorganizace, kterou nyní právě provádíme v centrále i v zahraničí, kde nové Československo musí být zastoupeno vhodnými representanty*“. Současně s tím ovšem Clementis ujistil, že do Vatikánu: „*nepošleme nikoho, kdo by byl nepřijatelný Svaté stolici*“.²³

Tato slova však byla pouhým eufemismem. Československá diplomacie procházela obdobím velkých čistek, staří diplomaté s potřebnou zkušeností a vzděláním, kteří pamatovali demokratické poměry meziválečného Československa, byli ve velkém propuštěni z veřejné služby a nahrazováni prověřenými kádry. Personální čistky probíhaly naplno v celé státní správě. Maixnerovy následující osudy jsou toho osudným dokladem. V roce 1949 byl propuštěn ze služeb ministerstva zahraničních věcí a krátce poté zatčen, v letech 1949–1950 vězněn pro údajnou protistátní činnost a pro podezření z plánování útěku za hranice. V červnu 1950 byl propuštěn z vězení ze zdravotních důvodů.²⁴

* * *

Novým československým diplomatickým zástupcem u Svatého stolce v hodnosti pouhého chargé d'affaires (a ne vyslanec jako jeho předchůdce)²⁵ se nakonec stal slovenský právník a diplomat Ilja Rath (též Ráth), který byl vatikánskými politickými kruhy vnímán jako poněkud záhadná postava. Zpravidla je tak popisován a charakterizován, což je ovlivněno především svědectvím Jaromíra Machuly, který ho ve svých vzpomínkách popisuje jako „*záhadného aparátčíka*“, jehož úkolem bylo vybudovat špionážní síť ve prospěch Československa a následně zlikvidovat československé vyslanectví u papežského dvora.²⁶

Dochované archivní prameny nám však poskytují poněkud odlišnější obraz. Ilja Rath či také Ilja Ráth (12. listopadu 1904 Námestovo – 25. září 1987 Bratislava)²⁷ byl slo-

22 Giuseppe Sensi (1907–2001), italský duchovní a vatikánský diplomat. V roce 1929 vysvěcen na kněze. Od roku 1934 byl zaměstnán v diplomatických službách Svatého stolce. Ve 30. letech působil nejprve jako sekretář apoštolských nunciatur v rumunské Bukurešti a později v Budapešti. Za druhé světové války byl činný na nunciaturě v Bernu a od roku 1946 v Bruselu. Na přelomu let 1948/1949 krátce působil jako Verolinův zástupce v Československu.

23 AMZV, f. GS-A, k. 196. Záznam o rozhovoru Vl. Clementise s G. Sensim ze 4. února 1949.

24 Srovnej ABS, sign Z-10175/29. Ve spise je uvedeno, že Arthur Maixner dříve bytem Praha XIX, Wolkerova 15 nyní Praha 12, U Havlíčkových sadů 1470/13 byl 12. 10. 1949 zatčen pro protistátní činnost v ilegální organizaci Šlejhar a pro podezření přípravy útěku za hranice. Dne 16. června 1950 byl na základě lékařského dobrozdání propuštěn z vazby pro svou nevyléčitelnou chorobu.

25 Skutečnost, že ke Svatému stolci byl poslán nový zástupce v hodnosti chargé d'affaires a nikoliv jako vyslanec, je možné s ohledem na diplomatický protokol interpretovat jako zhoršení vzájemných vztahů.

26 MACHULA, Jaromír. *Vatikán a Československo 1938–1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998, s. 180. ISBN 8085270757.

27 K jeho osobě blíže viz AMZV, f. osobní spisy 1945–92, k. 811. Datum jeho úmrtí uvedeno v publikaci

venský právník, působil řadu let jako soudce, a to nejprve v Bratislavě, posléze působil u Nejvyššího soudu v Brně a v letech druhé světové války u slovenského Nejvyššího soudu v Bratislavě. Vždy uváděl, že je katolického vyznání. Přinejmenším byl matrikovým katolíkem. V řadě zpráv se rovněž objevuje i to, že Rath byl velmi společenský, což bylo ovlivněno i jeho rodinným zázemím. Jeho otec byl významným slovenským právníkem a pedagogem s řadou cenných společenských kontaktů.²⁸ V době meziválečného Československa přispíval mladý Ilja Rath svými články do filmové rubriky *Slovenského deníku* a rovněž byl i nadaným sportovcem (člen řady sportovních organizací např. ŠK Slávia a další). Koncem dvacátých let patřil mezi nejlepší běžce (sprintery) v Československu v běhu na 100 metrů (svůj osobní rekord zaběhl v roce 1929 za 11,0 s).²⁹ Rath byl také jazykově velmi nadaný. Ovládal pět jazyků (maďarsky, srbsky, anglicky, francouzsky a italsky) a mimo právnícká studia v Bratislavě studoval v době meziválečného Československa v USA a ve Velké Británii.³⁰ Za války pak působil, jak již bylo uvedeno, u Nejvyššího soudu v Bratislavě. Politicky se však i s ohledem na svoje zaměstnání neangažoval. To mu koneckonců umožnilo, aby se po válce bez problémů zapojil do činnosti pro znovuoobnovený stát.

Po druhé světové válce začal pracovat pro československé ministerstvo zahraničních věcí a od října 1945 pracoval nejprve v úřadu československého delegáta OSN v Londýně a od března 1946 působil tři roky v New Yorku jako právní poradce v OSN, odkud se v únoru 1949 vrátil do Československa a takřka okamžitě byl poslán do Vatikánu.³¹ Jeho jmenování je možné interpretovat i tak, že komunisté měli nedostatek kvalitních lidí pro diplomatickou službu ve Vatikánu. Mimochodem to sděloval Vladimír Clementis Jaromíru Machulovi v září 1948, když se ho při osobním setkání v Paříži snažil znovu získat pro služby ve prospěch komunistického Československa.³²

V Římě byl Rath mnoha katolíky vnímán jako zarytý komunista a nevzbuzoval přílišnou důvěru. Ve skutečnosti ovšem Rath nikdy nebyl členem komunistické strany. A jistě bylo paradoxní i to, že nepožíval příliš velké důvěry nové komunistické moci. A to i přesto, že se nové moci bezesporu snažil zavděčit. O jisté nedůvěře svědčí i zápis církevní šestky (ÚV KSČ) z 18. ledna 1950, kde se ve věci Ratha uvádí: „*protože dosavadní chargé d'affaires dr. Rath neplní dostatečně svůj úkol, je málo iniciativní, není dobrým informátorem, navrhuje Zamini přidělit mu schopného a spolehlivého soudruha*

LETENAYOVÁ, Zdenka. *Šport a osobnosti*. Bratislava : Slovenské združenie telesnej kultúry SR, 2008, s. 66. ISBN 9788097005863.

28 JUDr. Augustín Rath (1873–1943) slovenský právník a pedagog. Od roku 1921 profesor občanského práva na právnícké fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě. V letech 1921–1922 rektor UK v Bratislavě a 1920–1921; 1923–1924 a 1927–1927 děkan právnícké fakulty UK v Bratislavě.

29 Blíže viz LETENAYOVÁ, ref. 27, s. 66.

30 Ilja Rath studoval právo v letech 1924–1925 na Indiana University v Bloomingtonu a v roce 1928 studoval půl roku na London school of economics and political sciences.

31 AMZV, f. osobní spisy 1945–1992, k. 811, složka Ilja Rath.

32 MACHULA, Jaromír. *Vatikán a Československo 1938–1948*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998, s. 176. ISBN 8085270757. „*Stěžoval si [Vladimír Clementis – M. P.] na špatný výběr spolupracovníků v diplomatických službách; chybí prý mu zkušené odborníci. Platí prý to také pro obor církevní a pro styky s Vatikánem.*“

jako prvního tajemníka“.³³ K provedení byl pověřen Státní úřad pro věci církevní (SÚC), ale věc již nebyla realizována. Komunistické vedení rozhodlo jinak. Podle zápisu z 9. března 1950 byla zahájena kampaň proti vatikánskému diplomatovi v Československu Ottaviu de Livovi s cílem následného vyhoštění a o dr. Rathovi bylo rozhodnuto, že bude zavolan na konzultace a do Říma se nevrátí, „*ale bude dále uváděn na diplomatické listině*“.³⁴ Nedůvěra komunistické moci byla patrná i v jeho ne zcela pozitivních kádrových hodnoceních, ale také v tom, že již nikdy nebyl vyslán do ciziny.³⁵ V roce 1954 byl propuštěn ze služeb ministerstva zahraničních věcí a odešel do ČTK. Ale i z tiskové kanceláře odešel a vrátil se do Bratislavy, kde žil v ústraní a v zapomnění. Kádrováci mu zpravidla vyčítali jeho laxnost i jeho minulost, byl hodnocen jako předválečný příznivec agrární strany a sympatizant londýnského odboje.³⁶ I to bylo velmi nadnesené. Rath byl člověk, který chtěl využít příležitosti. Nebyl přesvědčením komunistou, ale politickou změnu vnímal jako realitu a současně i jako příležitost k možnému společenskému postupu. Jeho krátké působení u Svatého stolce pak představuje vrchol jeho diplomatické kariéry.

Jeho diplomatická mise u Svatého stolce trvala rok. S jistou nadsázkou je možné říci jeden rok a jeden den. Do Říma přicestoval jako nový diplomat 13. března 1949.³⁷ Ještě týž den si prohlédl úřední místnosti vyslanectví na Via Giovanni Vitelleschi čp. 26 a převzal zároveň inventář vyslanectví od dočasného správce Josefa Mynaříka.³⁸ Za několik dní se pak šel nový zástupce představit do Státního sekretariátu. První oficiální návštěva a odevzdání pověřovacích listin se uskutečnili 24. března 1949. Setkání bylo na obvyklé diplomatické zvyklosti relativně krátké a signalizovalo vzájemně napjaté vztahy. Podle Rathovy zprávy trvalo pouze 20 minut, jak napsal, oznámil vatikánské straně, že jeho pražský protějšek Verolino³⁹ je pro československou stranu nežádoucí, což vyvolalo u Svatého stolce velké překvapení. Rath také zmínil, že o jeho předchůdci nepadlo ani slovo. To až později v rozhovoru s dalšími vyslanci zazněla slova o tom, že Maixner byl odborník a „*diplomat, který nic nepověděl*“.⁴⁰

33 Národní archiv v Praze (dále NA Praha), f. Klement Gottwald, sv. 47, aj. 862. Ze zápisu je rovněž patrné, že komunisté se rozhodli, že vízum Rossimu nedají proto, že působil delší dobu v nacistickém Německu.

34 NA Praha, f. Klement Gottwald, sv. 47, aj. 862. Zápis 21. schůze církevní šestky 9. března 1950.

35 AMZV, f. osobní spisy 1945–1992, k. 811, složka Ilja Rath. V posudku z 22. března 1953 se výslovně uvádí: „*Pro vyslání do ciziny nepřichází v úvahu. Po stránce pracovní nevyhovuje.*“

36 AMZV, f. osobní spisy 1945–1992, k. 811, složka Ilja Rath. Srovnej kádrový posudek z Nejvyššího soudu v Brně z 22. února 1949: „*Patrně přívrženec agrární strany za první republiky.*“ V podobném duchu vyzníval i kádrový posudek ROH MZV z 27. května 1953, kde je hodnocen jako pasivní jedinec, který nepodává pracovní výkon, který by odpovídal jeho znalostem a zkušenostem. Práci si podle kádrováků zjednodušoval. „*Člověk dobromyslný, avšak pohodlný bez dostatečného vztahu k práci.*“

37 AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 3 (politická zpráva č.1/49 z 24. března 1949).

38 Úřední byt našeho vyslance se v té době nacházel v Římě na adrese Via Jacopo Peri 1. Pro nevyřešené problémy stran Rathova předchůdce se Ilja Rath ubytoval na Via Nomentana 122. Blíže viz AMZV, f. Diplomatické listiny, k. 34. *Liste du corps diplomatique près le Saint Siège*, Décembre 1949, s. 48.

39 Gennaro Verolino (1906–2005), italský duchovní, právník a vatikánský diplomat. Za druhé světové války působil na vatikánské nunciatuře v Budapešti, kde se významně angažoval v pomoci maďarským židům. Od roku 1946 působil v Československu.

40 AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 3 politická zpráva ze 7. dubna 1949. Tuto charakteristiku měl sdělit dominikán-

Rath se snažil od počátku vystupovat velmi suverénně a usiloval o to být rovnocenným následovníkem předcházejícího vyslance. Úkolem naší diplomatické mise bylo několik. Pomineme-li klasické funkce zastupitelského úřadu jako byly pasové a vízové záležitosti, které v tomto případě představovali malý zlomek agendy,⁴¹ tak za prvé to bylo především hájit československé zájmy u Svatého stolce. Součástí toho bylo ovšem i udržovat společenské styky prostřednictvím pořádání nejrůznějších setkání, recepcí, společenských čajů a jiných podobných akcí či naopak se účastnit jiných podobných akcí pořádaných v prostředí vatikánských diplomatických a společenských kruhů.⁴²

Všechny tyto aktivity měly dvě věci společné – získávat informace a za další budovat československou pozici a propagovat náš stát ve vatikánském prostředí a vůbec v rámci celé katolické církve. V neposlední řadě řešilo naše vyslanectví i běžné záležitosti jako byly záležitosti občanství jednotlivých osobností žijící v Římě a působících v řadách církve.⁴³

ský vyslanec u Svatého stolce Roberto Despradel.

- 41 Pro představu o činnosti vyslanectví blíže viz např. AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 2. Přehled úřední činnosti za rok 1946. Z celkového počtu 592 spisů, které vznikly během celého roku na našem vyslanectví, se jen 8 dotýkalo pasové problematiky a 9 spisů se dotýkalo vízové otázky. V následujících letech ovšem došlo k nárůstu agendy. Srovnej AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 2. Přehled úřední činnosti za rok 1947. V tomto roce bylo celkem 773 spisů, z čehož 26 se dotýkalo pasových otázek a 77 vízových. Zvláštní kapitolou byla také otázka vyřizování řádů, které dostávali naši občané od Svatého stolce, kdy československá vláda vyslovovala souhlas s jejich přijetím. Některé případy se řešily ještě z doby války. Tak například se poměrně dlouho řešil případ průmyslníka z Prostějova Arnošta Rolného, který obdržel 19. srpna 1941 od papeže titul rytíře řádu sv. Řehoře Velikého civilní třídy za svoje zásluhy v oblasti podpory církve (kostelů) a chudých. Teprve na podzim 1946 mu bylo dáno toto povolení. Stalo se tak na základě usnesení předsednictva vlády 31. října 1946. Případ udělení rytířského kříže řádu sv. Silvestra pplk. Ing. Vratislavu Halenovi z vojenského technického ústavu v Praze se vlekl ještě déle. Řád mu byl udělen již v roce 1938, ale pro mnichovské události se celá věc nezrealizovala. Důvodem pro udělení řádu byly zásluhy, které si „jmenovaný získal horlivou snahou o rozkvět náboženského života v okruhu své působnosti“. O souhlasu s udělením vláda rozhodovala až v lednu 1949. Blíže viz AMZV, f. Diplomatický protokol, k. 106, složka vyznamenání.
- 42 Jistou představu o četnosti společenských kontaktů nám mohou poskytnout zprávy zasláné vyslancem do pražského úřadu MZV o společenských kontaktech. Tak například v říjnu 1947 uspořádal vyslanec jednu recepci na počest našeho státního svátku, čtyři společenské čaje pro významné návštěvy, jeden společenský oběd na počest československé delegace dam na sociálně demokratický sjezd 30. října a jeden „coctail“ 29. října. Těchto akcí se zúčastnilo 150 hostů na recepci 28. října a na ostatních akcích 46 hostů. Pravidelný společenský život probíhal i po únoru 1948. V dubnu 1948 se dokonce uskutečnilo osm společenských setkání (recepce, bankety, večeře atd.). Těchto akcí se celkem zúčastnilo 68 hostů. Většina těchto akcí se konala v budově našeho vyslanectví. Jen recepce ke státnímu svátku se konala v roce 1947 a 1949 v římském Grand Hotelu. Maixner tuto skutečnost vysvětloval ve své zprávě ústředí z 29. října 1947: „přijímací místnosti Grand hotelu byly zvoleny proto, že reprezentační místnosti bytu na Via Jacopo Peri nejsou dodnes vybaveny koberci, o něž několikrát vyslanectví žádalo ministerstvo zahraničních věcí“. Blíže viz AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 2, složka společenské styky.
- 43 Klasickým příkladem byla záležitost zachování československého občanství pro římského profesora církevního práva a generálního prokurátora a později i generálního opata cisterciáckého řádu Matouše Quatembra (1894–1953), který byl sudetským Němcem a měl původně československé občanství. Vyslanec Maixner se za něho přimlouval v osobní intervenci československým úřadům v lednu 1947 a zdůrazňoval, že byl vždy loajální občan, který navíc stejně s největší pravděpodobností zůstane po zbytek života v Římě a že zachování občanství by v Římě dobře působilo. Blíže viz AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 2, složka Matouš Quatembr.

Všechny tyto funkce se snažil Rath plnit. Jako československý zástupce uspořádal také několik společenských akcí. Například u příležitosti československého státního svátku zorganizoval 27. října recepci ve velkém sále římského Grand hotelu, které se zúčastnilo na 130 zástupců římského diplomatického světa. Příznačné ovšem bylo, že na jeho akci nepřišel nikdo z kuriálního prostředí. Rath oznámil do Prahy, že pozval i několik kardinálů a významných činitelů Vatikánu. Ještě před recepcí mu však náměstek Státního sekretariátu Montini a pozdější papež Pavel VI. poděkoval za pozvání a sdělil mu, že s ohledem na současný stav vzájemných vztahů nebude možné jemu ani komukoliv jinému přijít.⁴⁴ Mimochodem, ještě před rokem probíhala oslava státního svátku úplně jinak. Oslava měla primárně náboženský charakter. Právě přítomný pražský arcibiskup Josef Beran sloužil v kapli Nepomucena za účasti našeho vyslance mši a odpoledne bylo v prostorách vyslanectví slavnostní setkání, kterého se zúčastnili jak diplomaté, tak členové státního sekretariátu.⁴⁵

Při jednání s vatikánskými úřady se Rath snažil vystupovat velmi sebevědomě. Vystupoval jako diplomat, který si může hodně dovolit a chtěl na vatikánská místa zapůsobit jako člověk, který má vliv na své pražské ústředí. To se projevilo například v situaci, kdy intervenoval ve prospěch zatčeného spolupracovníka pražské internunciatury salesiánského kněze Aloise Zmrzlíka, který byl zatčen v létě 1949.⁴⁶ Rath psal do ústředí, že by mu v Římě velmi pomohlo, kdyby byl tento kněz propuštěn. Českoslovenští komunisté ho ovšem rychle umravňovali. Náměstek ministra zahraničních věcí (později rovněž zatčený) Vavro Hajdů⁴⁷ napsal Rathovi 6. srpna 1949: „Zmrzlík je náš občan a byl zatknutý pro porušení našich zákonů. Každou další intervenci odmítni s tímto poukazem. Není důvodů, abychom dělali Vatikánu ústupky. Názor směrodatných orgánů je, že vyšetřování Zmrzlíka se nemůže dít na svobodě.“⁴⁸

Rath dostával v průběhu svého krátkého působení z Prahy řadu instrukcí, jak se má chovat. A v porovnání se svým předchůdcem byl pod daleko větší kontrolou. Mimo to ministr zahraničních věcí Vladimír Clementis například 11. května 1949 varoval Ratha, aby byl opatrný v kontaktu s českými duchovními působícími v Římě. Doslova mu napsal, že vicerektor české koleje monsignore Josef Bezdíček⁴⁹, stejně jako další duchovní

44 AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 2. Zpráva Ratha č. 586/49 ze 7. listopadu 1949.

45 Srovnej AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 2 – Zpráva Artura Maixnera čj. 789/48 z 30. října 1948.

46 Alois Zmrzlík (1912–1992), český salesiánský duchovní. V roce 1949 zatčen a uvězněn. V roce 1951 odsouzen na osm let pro údajně zločiny špionáže. Z vězení se vrátil s podlomeným zdravím. Po propuštění pracoval v dělnických profesích. Komunistický režim mu již neumožnil návrat do duchovní služby. Po zatčení P. Zmrzlíka se stal novým tlumočnickem internunciatury další salesiánský kněz P. Václav Mrtvý (1907–1977), který byl rovněž zatčen v březnu 1950 a odsouzen na 15 let pro údajnou špionáž.

47 Vavro Hajdů (1915–1978) komunistický politik a diplomat. Od roku 1945 působil na Ministerstvu zahraničních věcí. Blízký spolupracovník Vladimíra Clementise. Od roku 1949 působil jako náměstek ministra zahraničních věcí. Na počátku roku 1952 byl zatčen. V listopadu 1952 odsouzen v procesu s tzv. protistátním spikleneckým centrem na doživotí a v roce 1956 rehabilitován. Po sovětské invazi v roce 1968 emigroval do USA. Blíže viz DEJMEK, Jindřich – NĚMEČEK, Jan – MICHÁLEK, Slavomír. *Diplomacie Československa, Díl II. Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*. Praha: Academia, 2013, s. 339 ISBN 9788020022851.

48 AMZV, f. TO (obyčejné) Vatikán 1945–59, k. 12. Instrukce Vavro Hajdů Ilju Rathovi ze 6. srpna 1949.

49 Josef Bezdíček (1902–1972), český duchovní. V letech 1935–1965 vicerektor české (československé)

z Nepomucena, jsou „*nepřátelsky naladěni proti nám i když předstírají opak. Bud' s nimi opatrný*“.

Zajímavostí Rathova působení bylo i to, že se osobně nesetkal s papežem. Vatikánská strana při předávání pověřovacích listin možnost setkání nadnesla, ale československý zástupce této možnosti na základě pokynů pražského ústředí vůbec nevyužil.⁵⁰ Když se pak řešila otázka novoroční audience u papeže, i té se Rath vyhnul a koncem roku pro jistotu odjel na dovolenou do ČSR, aby se nemusel setkat s papežem.⁵¹

Československá strana také svého nového zástupce daleko více úkolovala. Nejvíce ji zajímaly přesné zprávy o situaci a byl často pověřován, aby podával informace o jednotlivých papežských dokumentech (například ve věci generální exkomunikace komunistů) atd. Mimochodem tento dokument znamenal velký zlom ve vzájemných vztazích, komunisté jej vnímali jako jisté vyhlášení války.⁵² Dekret o exkomunikaci katolíků-komunistů byl datován 1. července 1949 a řešil čtyři okruhy problémů. Za prvé, zdali je katolíkům povoleno vstupovat do komunistické strany nebo je podporovat. Za druhé, zdali je dovoleno uveřejňovat, rozšiřovat nebo číst knihy, časopisy nebo letáky obsahující učení komunismu. Za třetí, zdali věřící, kteří se dopouštějí prvního a druhého bodu mají povoleno přistupovat ke svátostem a konečně čtvrtá otázka, zdali jsou věřící komunisté (respektive ti, kteří vyznávají nauku komunismu, materialistickou a protikřesťanskou, zvláště ti, kteří jí obhajují a propagují), jakožto odpadlíci od katolické víry exkomunikováni *in modo speciale*, tj. zvláštním způsobem vyhrazeným Apoštolskému stolci.⁵³ Nejvyšší Kongregace svatého officia na tyto otázky následně odpověděla tak, že komunismus je: „*materialistický a protikřesťanský; vedoucí komunismu, i když někdy slovy prohlašují, že nebojují proti náboženství, ve skutečnosti přece, naukou a činností, se ukazují nepřátelští Bohu, pravému náboženství a církvi Kristově*“. Ve druhém případě bylo zakázáno číst literaturu s odkazem na kodex kanonického práva a paragraf 1399. Třetí a čtvrtá otázka byly rovněž negativně zodpovězeny.

Důležitou otázkou v době Rathova působení bylo vyřešení problému personálního obsazení vatikánské internunciatury. Vatikánská strana s velikým překvapením přijímala zprávy o požadavcích na odvolání Verolina, kterého měl nahradit nový vatikánský diplomat Paolo Bertoli.⁵⁴ Zde se ovšem československá strana rozhodla tak, že Bertoliho

koleje Nepomucenum v Římě.

50 AMZV, f. GS-A, k. 196. Dopis Vladimíra Clementise Ilju Rathovi z 11. května 1949. Clementis na základě Rathova dotazu napsal, že ve věci přijetí u papeže má sdělit, že očekává instrukce od ministra.

51 AMZV, f. TO Vatikán 1945–1959, k. 10. Dopis Ilji Ratha z 18. prosince 1949. Rath v dopise poukázal, že má ještě 14 dní nevyčerpané dovolené, kterou chtěl využít tak, že odjede na přelomu roku do vlasti, aby nemusel gratulovat papeži k novému roku.

52 K této otázce bližší viz např. KAPLAN, Karel. *Stát a církev v Československu 1948–1953*. Brno : Doplněk, 1993 s. 134–135. ISBN 8085270226.

53 AMZV, f. IV odbor 1945–54 Vatikán, k. 1. Dekret o exkomunikaci katolíků z července 1949.

54 Paolo Bertoli (1908–2001), italský duchovní a diplomat. Po absolvování arcibiskupského semináře v Luce a studiích v Římě byl 1930 vysvěcen na kněze. Po vysvěcení dále studoval a stal se diplomatem Svatého stolce. Následně působil na řadě míst jako vatikánský diplomat (1933–1938 působil v Jugoslávii na nunciatuře v Bělehradě, 1938–1942 ve Francii nejprve v Paříži a posléze ve Vichy a 1942–1946 na Haiti a v Dominikánské Republice) a od roku 1946 v Bernu. Poté, co nemohl zastávat post v Praze, se stal v roce 1952 apoštolským delegátem v Turecku. Následně působil v řadě zemí jako diplomatický zástupce

nepustí do Prahy jako diplomata Svatého stolce. Rath ve své zprávě z 9. července 1949 poukazyval na to, že vatikánská strana chce, aby Bertoli přijel do Prahy, Verolino mu předal svůj úřad a ten by měl následně odcestovat ze země. Rath při jednání v Římě poukazyval na to, že není nutné, aby si takto předávali úřad a přirovnával tuto situaci k podobnému případu z minulosti – když Maixner odjel do Prahy a teprve po půl roce se nový nástupce ujal úřadu. Montinimu v té souvislosti naznačil, že Verolino je podněcovatelem vypjaté situace ve vzájemných vztazích a trval na jeho urychleném odvolání. Montini měl podle Rathovy zprávy na znamení nesouhlasu s kritikou Verolina bouchnout do stolu.⁵⁵ Československý zástupce současně naznačoval, že otázka přijetí Bertoliho se vyřizuje a že vše dobře dopadne.⁵⁶

Jeho jednání působilo jako taktický manévr dosáhnout odvolání Verolina a naopak nepustit do Československa Bertoliho. Jako důvod, proč nakonec nebylo Bertolimu povoleno působit v Československu, byla skutečnost, že českoslovenští diplomaté působící ve Švýcarsku jej označili za nepřítele lidově demokratického státu a socialismu. Vatikánská strana proti tomuto zdůvodnění protestovala s poukazem, že ani Svatý stolec si nezjišťoval, jaké názory má Dr. Rath.

Pro vatikánskou stranu bylo důležité, že požívá důvěry své vlády, a to samé mělo platit i o Bertolim. Vatikánská strana poukazyvala na to, že další (a poslední) diplomat Svatého stolce působící v Praze Ottavio de Liva⁵⁷ (přišel do Prahy z vídeňské nunciatury), nemůže odcestovat ani na pohřeb svého otce.⁵⁸ Mimo něj už nebyl na vyslanectví žádný diplomat mající diplomatickou imunitu.⁵⁹ Na internunciatuře byl jinak pouze služební personál. Československá strana ovšem takticky naznačovala, že se celá věc prošetřuje a že jistě bude Bertolimu vízum uděleno. Celá věc se však neúměrně protahovala a výsledkem bylo nakonec zamítnutí Bertoliho příjezdu.⁶⁰

Svatého stolce (mimo jiné jako nuncius v Kolumbii a Francii). Od roku 1969 se stal kardinálem.

55 AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 3. Rathova zpráva z 9. července 1949.

56 AMZV, f. GS-A, k. 196. Telegram Vladimíra Clementise Ilju Rathovi z 12. července 1949. Clementis informoval Ratha, že Bertoli včera požádal o vízum, „*kteří však nemíníme vydat automaticky, ale jen po předchozím šetření*“.

57 Ottavio de Liva (1911–1965) italský duchovní a vatikánský diplomat. V roce 1934 vysvěcen na kněze a posléze působil v diplomatických službách. Do Československa přišel z Rakouska, kde působil na vídeňské nunciatuře.

58 AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 3. Rathova zpráva z 18. července 1949.

59 Podle zprávy nunciatury z 24. října 1949 MZV ve službách internunciatury pracovali tito lidé: Páter Václav Mrtvý (tlumočník), Josef Schwamberger (majordomus), Josef Dobeš (šofér), Marie Dvořáková (služebná), sestra Anděla Komárková (kuchařka) a sestra Vilma Jakešová (posluhuvačka). V Karlových Varech pak působila sestra Verarda Chvilíčková a sestra Filotea Dovhaninková. Blíže viz AMZV, f. DP, k. 56. Dopis apoštolské nunciatury č. 7943 z 24. 10. 1949.

60 AMZV, f. GS-A, k. 196. Telegram Cementise Rathovi 15. července 1949. Clementis pochválil Ratha za to, jak rozhovory vedl. Oznámil mu také, že na základě zpráv z Bernu od našich diplomatů je Bertoli popisován nejen jako nepřítel lidově demokratického zřízení, ale zároveň jako „*nepřístupný a nekonciliantní člověk, který i sám o sobě prohlašuje, že je nesmiřitelný nepřítel lidové demokracie*“. Rath měl ovšem Montinimu současně naznačit, že si Československo tyto informace prověřuje a že „*odklad udělení víza sám o sobě neznamená jistě definitivní rozhodnutí*“.

Československá strana v září 1949 v rozhovorech s de Livou naznačila, aby vatikánská strana netrvala na Bertolim a navrhla „jinou osobu na tuto funkci“.⁶¹ To Svatý stolec skutečně učinil. Dalším z navrhovaných diplomatů Svatého stolce byl vatikánský diplomat Rossi,⁶² ale ani tomu nebylo uděleno vízum. Mimochodem, ve stejné době se československá strana začala negativně vyjadřovat o de Livovi. Jeho chování bylo označováno za nesrovnatelné „s důstojností jeho povolání, ačkoliv nemá té nejmenší příčiny ke stížnostem“.⁶³

Vzájemné vztahy se ovšem v té době vedle personálních otázek soustředily především na vyřizování protestů z obou stran. Jen výjimečně se řešily jiné záležitosti, jako bylo například slavení Husova svátku⁶⁴ atd. Především vatikánská internunciatura v Praze vznášela řadu diplomatických protestů proti porušování práv církve v Československu. Tyto otázky byly předmětem řady jednání mezi Svatým stolicem a naším velvyslanectvím v Římě. V nótách se často řešila otázka církevních škol, omezování katolického tisku, zavedení národní správy do ústředí katolické charity, ale třeba i zatýkání jednotlivých duchovních. Na nóty odpovídalo naše ministerstvo zahraničních věcí často jen formálně. Úředníci ministerstva zahraničí se zpravidla pokoušeli o nemožné – velmi často se totiž můžeme v těchto dokumentech setkat s formulacemi, které se snaží obhájit neobhajitelné, respektive v diplomatickém jazyce sdělovat, že k ničemu závažnému nedochází a že případné protesty vznikly jen špatnými informacemi či nepochopením situace. Rovněž se také stávalo, že mnohé protesty zůstaly v podstatě bez odpovědi.

Na oplátku komunisté vznášeli protesty proti vysílání vatikánského rozhlasu a poukazovali na „zrádnou“ činnost katolického kléru. V průběhu roku 1949 bylo patrné, že není naděje na nějaké smírné vyřešení vzájemných sporů. Československá strana čím dál tím výrazněji zasahovala do práv katolické církve a diplomatické protesty Svatého stolce se neseťkávaly s adekvátní reakcí. Likvidace náboženských fondů, výrazné omezování katolického tisku a zákaz mnohých katolických periodik, zabavování církevního majetku, rušení církevních škol, to všechno byly příklady stále většího a násilnějšího omezování práv církve. Tento postupný proces vrcholil přijetím tzv. církevních zákonů v říjnu 1949.⁶⁵ Katolická církev, stejně jako další státem uznané církve na základě těchto

61 AMZV, f. DP, k. 56. Záznam Dr. Klvaňi z 20. září 1949.

62 Opilio Rossi (1910–2004), italský duchovní a vatikánský diplomat. Po vysvěcení na kněze (1933) vstoupil do diplomatických služeb Svatého stolce. Nejprve působil na nunciatuře v Belgii a Nizozemí, za druhé světové války na berlínské nunciatuře.

63 AMZV, f. DP, k. 56. Záznam Dr. Klvaňi z 1. 10. 1949 o stížnosti De Livy u doyena diplomatického sboru francouzského vyslance Maurice Dejeana. „Konstatoval jsem [Klvaňa Dejeanovi – M. P.], že De Liva se chová v posledních dnech způsobem, který se nesrovnává s důstojností jeho povolání, ačkoliv nemá té nejmenší příčiny ke stížnostem.“

64 Srovnej AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 3. Dopis MZV vyslanectví u Svatého stolce z 19. července 1948. Verolino v průběhu července 1948 zjišťoval průběh Husových oslav a intervenoval v tomto smyslu, aby oslava byla konána v rámci státní, respektive národní slavnosti, která není nikterak zaměřena proti katolické církvi. Na tuto intervenci mu bylo odpovězeno, že nový prezident republiky (tj. Klement Gottwald) se husitské bohoslužby zúčastní proto, aby ukázal, že je „reprezentantem všech občanů“.

65 Zde se jednalo o zákony 217/1949 Sb. a 218/1949 Sb. První zákon 217/1949 Sb. ze 14. října 1949 zřizoval výše připomínaný Státní úřad pro věci církevní. Druhý zákon 218/1949 Sb. ze stejného dne nesl název Zákon o hospodářském zabezpečení církvi a náboženských společností státem. Na základě tohoto zákona

zákonů, byla uvržena do naprosté kontroly státu, a to jak z hlediska hospodářského, tak z hlediska politického (mocenského).

Ze všech jednání, která byla vedena na diplomatické úrovni, bylo patrné, že z československé strany není ochota ke smírnému jednání. To vyústilo v otevřené útoky proti církvi, které vyvrcholily v roce 1950 několika monstrprocesy s katolickými duchovními a likvidací mužských klášterů a později i (koncem léta a na začátku podzimu) likvidací ženských klášterů. Současně s tím také došlo na jaře 1950 k likvidaci řeckokatolické církve. Navíc, v předešlém roce došlo k rozsáhlému zabavení církevního majetku atd. Součástí této anticírkevní kampaně, která měla podobný průběh i v ostatních zemích sovětského bloku, bylo faktické přerušení diplomatických vztahů, k němuž došlo v průběhu jara 1950. Vzájemné diplomatické vztahy československé straně nic nepřinášely a naopak byly na obtíž při provádění proticírkevní politiky.

* * *

Konec našeho diplomatického zastoupení přišel vlastně velmi nečekaně a byl proveden se značnou rychlostí. Dne 9. března 1950 poslal ministr zahraničních věcí Clementis Rathovi telegram, v němž ho informoval, že vatikánský zástupce de Liva bude z Prahy vyhoštěn a žádný další nástupce do Prahy nepřijde, „*protože za dané situace není možné očekávat vyslání takového zástupce Vatikánu, který by se choval jinak než jeho předchůdcové*“. Současně s tím mu ministr zahraničních věcí oznámil, že skončí i jeho mise: „*nepřerušujeme diplomatické styky, ale fakticky je nebudeme vykonávat*“, informoval Clementis Ratha.⁶⁶ V těchto slovech byla obsažena zásada aplikovaná komunistickým Československem po dalších čtyřicet let. Oficiálně jsme měli po celou dobu stále „aktivní“ diplomatické styky, ale v praxi nebyly vykonávány. Rath dostal příkaz, aby společně se svými spolupracovníky⁶⁷ urychleně odjel do Prahy, a to pokud možno do 14. března 1950. Osobní věci si mohli nechat odvézt do Prahy prostřednictvím diplomatických kurýrů. Ukončení svého působení Rath oficiálně vatikánské straně neoznámil. Jeho odchod byl prováděn tajně, odjížděl do Prahy pouze podat informace. Jeho činnost v posledních dnech římského pobytu se tak z větší části soustředila na likvidaci úřadu. Vybavení našeho vyslanectví u Svatého stolce (včetně čtyř obrazů Klementa Gottwalda) bylo předáno v dubnu 1950 našemu zastupitelskému úřadu u italské vlády v Římě.

Komunisté sice s Rathem nebyli příliš spokojeni, ale hlavní příkazy svého zaměstnavatele splnil (a to především při jednání o personálním obsazení vatikánské internunciatury). Současně s odjezdem československých diplomatů byl vyhoštěn poslední pražský vatikánský diplomat de Liva za velké pozornosti nejen československých médií. Dne 18. března ve 14 hodin odletěl de Liva z ruzyňského letiště.⁶⁸

byla katolická církev a dalším povoleným církvím zabavena značná část dosud nezabaveného majetku a stát se na oplátku zavázal hradit náklady spojené s provozem těchto církví. Součástí tohoto zákona byly také ustanovení o státním souhlasu pro kněze působící v duchovní správě.

66 AMZV, f. GS-A, k. 196. Telegram ministra zahraničí Vladimíra Clementise z 9. března 1948.

67 Na konci existence úřadu působil Rath na vyslanectví spolu s kancelářským správcem Josefem Mynaříkem a dalším zaměstnancem byl poslíček Mario Vanzolini. Blíže viz AMZV, f. TO Vatikán 1945-59, k. 10. Přehled o zaměstnancích úřadu za rok 1950.

68 AMZV, f. DP, k. 56. Zpráva Krajského velitelství StB Praha z 19. března 1950.

Jeho vyhoštění bylo dáváno do přímé souvislosti s čichošťským případem. Událost komentovalo i československé vysílání vatikánského rozhlasu, když na vlnách tohoto radia zazněla následující slova: „*Všichni jistě víte, že byl vypovězen z Prahy představitel Svaté stolice u nás, Msgr. De Liva. Není pochyby, že tímto gestem má být zasažen svatý Otec. Není pochyby, že je to těžký zásah proti věřícímu lidu: neboť ne samým chlebem živ jest člověk, člověk žije i z úcty a lásky. Náš lid tolikrát ukázal, že ve svém nábožen- ském životě žije z lásky a úcty ke svatému Otci. Msgr. De Liva byl vypuzen z Českoslo- venska po tak naivní a lživé průhledné tiskové kampani, že se nám tato okolnost až zdá prozřetelností: v posledních dnech se musily otevřít každému oči...“ A následující den pokračovalo české vysílání v referování o odjezdu de Livy: „*Na letišti mu dali poslední sbohem diplomatičtí zástupci Spojených států, Velké Británie, Francie, Kanady, Belgie, Švýcarska, Itálie, Rakouska, Turecka a Dánska, jimž však nebylo dovoleno vstoupit na vlastní letiště. Těsně před svým odjezdem na tiskové konferenci Msgr. de Liva prohlásil, že jeho obžaloba je tkanivem pomluv a lží. Kolik českých očí se zvedlo vzhůru za odléta- jícím letadlem: kolik očí hledělo přes tabulky pražských oken, neuvidí-li naposled letadlo s odjíždějícím zástupcem svatě Stolice.*“⁶⁹*

Tímto aktem bylo v podstatě ukončeno naše působení u Svatého stolce a naše italské velvyslanectví do značné míry převzalo zprostředkovaně starost i o záležitosti spojené se Svatým stolicem. Koneckonců, již předtím se naši diplomaté působící u italské vlády zapojovali do sledované problematiky.⁷⁰ I po faktickém přerušení diplomatických vztahů měla naše strana zájem o to, co se děje v Římě. Komunistická moc bedlivě sledovala činnost Svatého stolce, vatikánského rozhlasu a českých i slovenských duchovních půso- bicích v Římě atd.⁷¹

V případě našeho vyslanectví u Svatého stolce byla zrušena nájemní smlouva a tím se rychle vyřešil problém prázdné budovy. Naopak, v případě Prahy zůstala po vypovězení vatikánských diplomatů budova internunciatury ve Voršilské ulici opuštěná, ale stále v majetku Svatého stolce, stejně jako vila Pax v Karlových Varech. Zájmy Svatého stolce zastupovalo později švýcarské vyslanectví v ČSR.⁷² Vatikánská strana usilovala alespoň o to, aby budova internunciatury i karlovarského domu zůstaly v dobrém stavu.⁷³ V té

69 Blíže viz záznam z vysílání vatikánského rozhlasu. Dostupné na http://www.ustrcr.cz/data/pdf/radiovat- cana/watermarked/1950/1950_03.pdf [cit. 2017-05-22].

70 AMZV, f. IV odbor, Vatikán, k. 1. Srovnej např. dopis z 31. května 1949, kdy pracovníci našeho italského vyslanectví (chargé d' affaires, podpis nečitelný) se obraceli na úředi s prosbou o obstarání informací pro chystaný článek o vztazích Tisa s Vatikánem pro redakci italského komunistického deníku *Unita*, přičemž text „*bude pojatý jako protiútok proti invektivám a opatřením proti min. Plojharovi a jiným příslušníkům katolické církve pracujícím v čs. vládě*“.

71 Vysílání českého vatikánského rozhlasu bylo československými úřady bedlivě sledováno. Jednotlivé re- lace byly dokonce přepisovány a následně sloužili jako informační zdroj pro československé úřady. Blíže viz např. NA Praha, f. MZV-VA II, k. 478

72 K této otázce blíže viz např. PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Štátná moc a církev na Slovensku 1948–1953*. Bratislava : Veda, 1997, s. 201. ISBN 8022405280.

73 Vatikánská strana po únoru 1948 opakovaně poukazovala na to, že vila je majetkem „nunciatury“ a že se na tuto budovu vztahuje právo exterritoriality. Blíže viz např. AMZV, f. DP, k. 56. Záznam MZV ze 13. září 1949. „*Vatikánský chargé d'affaires Mgr. Ottavio De Liva sdělil telefonicky diplomatickému protokolu, že dnes obdržel od správy vily Pax v Karlových Varech dopis, jimž správkyně vily oznamuje*

souvislosti se také řešila otázka finančního konta vatikánské internunciatury, které existovalo u Živnostenské banky a bylo později v souvislosti s likvidací této banky převedeno do Státní banky.⁷⁴

V padesátých letech se vatikánské úřady snažily komplikovaně řešit opravy a údržbu domu ve Voršilské ulici, kdy tyto snahy byly československou stranou interpretovány jako pokus vatikánské strany o znovunavázání faktických vztahů.⁷⁵ O to ovšem československá strana neměla absolutní zájem. V jedné ze zpráv našemu vyslanectví do Říma ze srpna 1954 to přílehlavě vyjádřila náměstkyně ministra zahraničních věcí Gertruda Sekaninová-Čákrťová,⁷⁶ když podobné pokusy odmítla a dodala, že Československu současný stav vyhovuje.⁷⁷ Vzájemné vztahy byly znovuobnoveny nakonec až po listopadu 1989,

nunciaturě, že se do vily dostavil čsl. státní administrátor, který si chtěl vilu prohlédnout. Vstup do vily nebyl mu prý dovolen s poukazem na to, že jde o exteritoriální území. De Liva upozorňoval, že vila Pax je vlastnictvím nunciatury a že se proto na ni vztahuje právo exteritoriality. Žádal, aby ministerstvo zahraničních věcí na tuto okolnost upozornilo příslušné čsl. orgány, aby se předešlo nepřijemnostem, jež by právo exteritoriality mohly porušit. " Vila Pax byla v té době dle sdělení de Livy obývána jeptiškami, které se staraly o její udržování, a byla určena pro potřeby nuncia, respektive internuncia. „V normálních dobách trávil tam šéf nunciatury léto a býval tam též přes svátky. Nynější chargé d' affaires tam nebydlí, poněvadž se nemůže z Prahy vzdálit.“ AMZV, f. DP, k. 56. Záznam Dr. Klvani z 20. září 1949 o rozhovoru s De Livou. Ministerstvo vnitra o tuto vilu a její osazenstvo projevovalo velký zájem a pracovníků MZV se dotazovalo na jména jeptišek. Blíže viz AMZV, f. DP, k. 56. Úřední záznam Dr. Klvani z 22. listopadu 1949. O vilu měl ovšem zájem i tamější MNV v Karlových Varech a de Liva musel opětovně opakovat na MZV, že tento dům požívá diplomatických výsad. V padesátých letech měl místní národní výbor zájem, aby byla ve vile mateřská školka (blíže viz AMZV, f. TO-Vatikán 1945–59, k. 11. Dopis MV MZV z 20. února 1953), nebo aby vilu využívala Česká katolická charita (blíže viz AMZV, f. TO-Vatikán 1945–59, k. 11. Dopis Státního úřadu pro věci církevní z 21. července 1951). MZV na tuto žádost odpovědělo 28. 7. 1951: „MZV se zřetelem k mezinárodním zvyklostem a k tomu, že diplomatické styky s Vatikánem nejsou oficiálně přerušeny je názoru, že by dnes nebylo politicky vhodné převáděti majetek Vatikánu, vilu Pax z prozatímní správy švýcarského vyslanectví do správy české charity a žádá proto státní úřad pro věci církevní, aby od tohoto opatření bylo prozatím upuštěno.“ Komunistický režim tuto skutečnost respektoval a po celou dobu komunistického režimu zůstal tento dům v majetku neobsazené vatikánské nunciatury. Po obnovení vzájemných vztahů po roce 1989 se rozhodl nuncius G. Coppa prodat tento dům vyšehradské kapitule.

74 Podle zpráv československých úřadů byla na účtu papežské nunciatury (včetně jednotlivých podúčtů) celková suma 44 600 000,- Kč. Tato částka byla s ohledem na měnovou reformu z června 1953 převedena na nové peníze. Tato suma byla rozdělena, vlastní prostředky internunciatury byly měněny v poměru 5:1. Ostatní finanční prostředky byly měněny v poměru 6,94:1. Celkově tak v nových penězích zůstalo 6 400 000,- Kč. Tato suma se však československým úřadům zdála příliš vysoká, a tak později došlo k dalšímu přepočtu, a to se zdůvodněním, že tento účet byl veden u Živnostenské banky a nebyl veden u Státní banky. V novém přepočtu tak byl účet nunciatury snižen na 1 495 939,- Kč. V souvislosti s tím se také řešila i otázka, kdo má právo nakládat s tímto účtem, protože dispoziční právo stále náleželo vyhoštěnému zástupci de Livovi. Do vyřešení celého problému byla zapojena Advokátní kancelář pro Prahu I a její pracovník František Zoulík, který měl, jak vyplývá z dochovaných materiálů, celou věc na starosti. Blíže viz AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 1, složka účty internunciatury. O vlastní budovu internunciatury se ovšem i nadále staral Josef Schwamberger, majordomus a správce internunciatury. Blíže viz AMZV, f. IV odbor Vatikán 1945–54, k. 1, složka budova internunciatury.

75 AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 1, složka budova internunciatury.

76 Gertruda Sekaninová-Čákrťová (1908–1986), československá právnička a politička. V letech 1949–1957 náměstkyně ministra zahraničních věcí. Po roce 1968 se stala jednou z představitelk opozice vůči normalizačnímu režimu.

77 AMZV, f. ZÚ Vatikán, k. 1, složka Vatikán 1954.

kdy v roce 1990 přijel do Československa nový zástupce Svatého stolce, kterým se stal Giovanni Coppa a na československé straně se stal prvním polistopadovým vyslancem František X. Halas.⁷⁸ V roce 1990 byly vzájemné vztahy povýšeny a v Československu opět vznikla nunciatura.

* Tato studie vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace RVO:67985921.

PhDr. Michal Pehr, PhD.
Masarykův ústav a Archiv AV ČR
Na Florenci 3, 110 00 Praha 1
Česká republika
e-mail: michal.pehr@post.cz

78 Než nastoupil první polistopadový vyslanec František X. Halas, vyřizoval z československé strany vaticánské záležitosti v roce 1990 vyslanec v Itálii Jiří Holub, který byl pověřen československou stranou podílet se na znovuvybudování našeho diplomatického zastoupení u Svatého stolce.